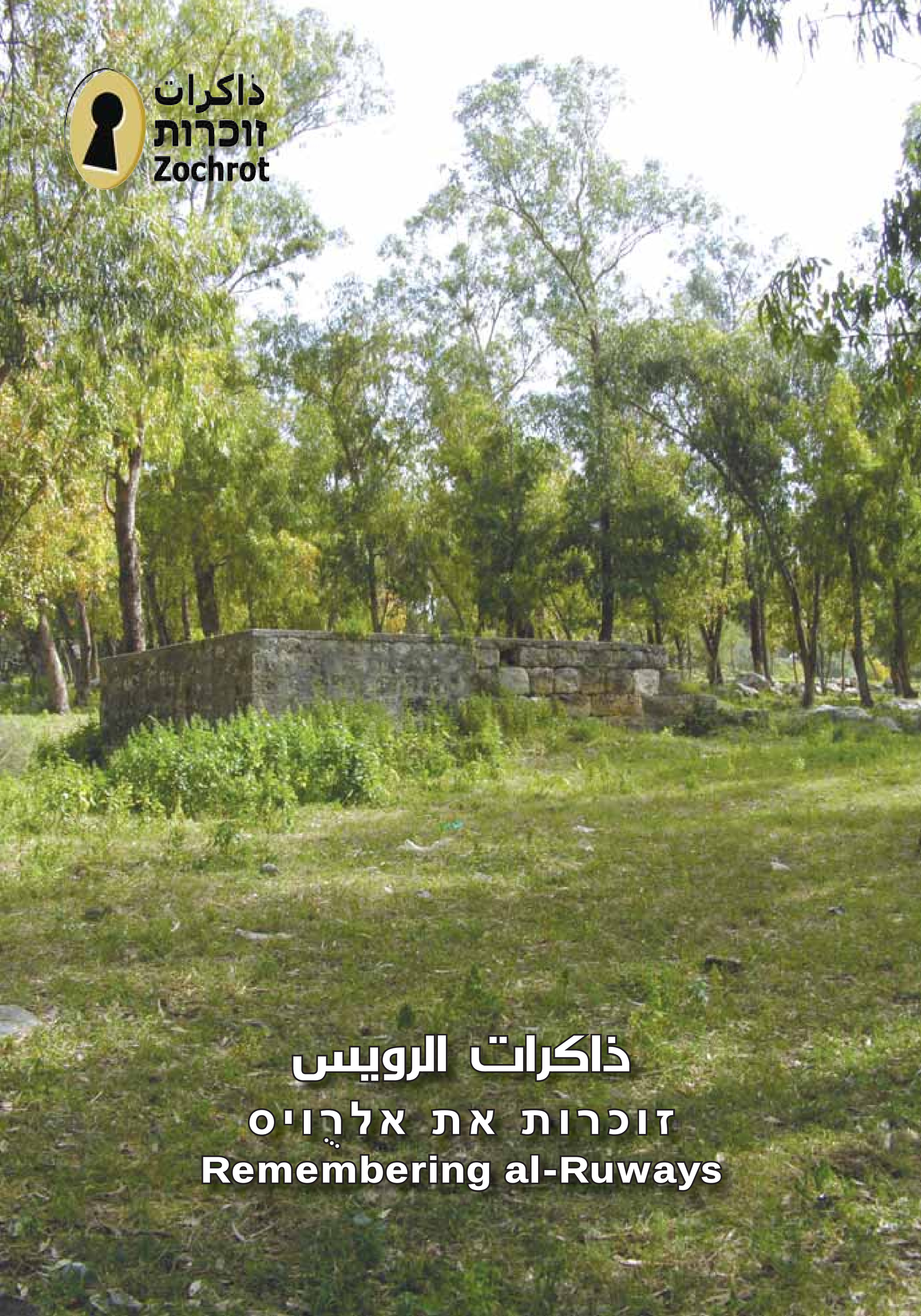

ذاكرات
זוכרות
Zochrot

ذاكرات الرويس
זוכרות את אלרֻויס
Remembering al-Ruways

ذاكرات الرويس

זוכרות את אלרֻויס

Remembering al-Ruways

تحرير:
عمر الغباري

الغلاف الأمامي:
عين الرويس، آذار 2013. تصوير عمر الغباري

الغلاف الخلفي:
خريطة فلسطين قبل النكبة ،
إعداد سلمان أبو ستة

بحث وتجميع المواد:
إبراهيم خليل أبو الهيجا،
عمر الغباري

تصميم:
محمود ياسين

طباعة:
مطبعة الرسالة – بيت حنينا، القدس

إصدار:
جمعية «زوخروت»
هاتف: 6953155 – 03
فاكس: 6953154 – 03
Zochrot
Yitzhak Sade 34
P.O. Box 51698
Tel Aviv 67212

עריכה:
עמר אלע׳בארי

שער קדמי:
מעיין אלרויס, מרס 2013.
צילם עמר אלע׳בארי

שער אחורי:
מפת פלסטין לפני הנכּבּה,
ערך סלמאן אבו סִתָּה

מחקר ואיסוף חומרים:
אבראהים ח׳ליל אבו אלהיג׳א,
עמר אלע׳בארי.

עיצוב:
מחמוד יאסין

הדפסה:
דפוס אלרסאלה, בית חנינא, י-ם

הפקה:
עמותת זוכרות (ע״ר 580389526)
יצחק שדה 34
ת.ד 51698
תל אביב יפו
67212
טל׳ 6953155 - 03
פקס 6953154 - 03

تحية وشكر خاص
إلى لاجئي/ات الرويس الذين سمحوا
لنا بدخول قريتهم

תודה מיוחדת
לפליטי/ות אלרויס שהרשו לנו
להיכנס לכפרם

ذاكرات
זוכרות
Zochrot

מרס March آذار
2013

© All rights reserved to those who were expelled from their homes

هنا كان مسجد الرويس
כאן היה מסגד אלרויס

مقدمة

جلست السيدة رقية أبو الهيجا، أكبر معمرة من الرويس، على شرفة بيتها الحالي في طمرة وقالت بألم: أنا أرى بلدي الرويس من هنا، أنظروا كم هو قريب مني ولكن ما أبعدني عن العودة إليه. بتعبيرها هذا جسدت هذه السيدة، ابنة التسعين حولاً تقريباً، جزءاً من مأساة الفلسطينيين الذي عرفوا بعد النكبة بالمهجرين الداخليين. فهم يسكنون على بعد مئات الأمتار فقط من بلدهم الأم إلا أن السلطات الإسرائيلية منعتهم بعد احتلال قريتهم من العودة إليها. إن العبرة من مثل هذه الحالات هي أن معنى النكبة لا يقتصر علىٍ تهجير السكان واقتلاعهم من بلداتهم فحسب، وإنما أيضاً يشمل قرار المحتل بمنع عودة اللاجئين إلى أراضيهم رغم انتهاء حالة الحرب.

حاولنا في هذا الكتيب تلخيص تاريخ قرية الرويس من مصادر متعددة. فقد جمعنا معلومات من كتب تاريخ، وأجرينا مقابلات مع مهجرين ومهجرات من القرية، وأضفنا خرائط قديمة وحديثة تثبت وجود القرية، وقمنا بتصوير الموقع كما هو اليوم، واستعنّا بوثيقة تاريخية نشرها وحققها الباحث شكري عراف.

تتقدم جمعية زوخروت بشكر خاص للأخ إبراهيم خليل أبو الهيجا، أحد الناشطين من قرية الرويس وعضو في لجنة الدفاع عن حقوق المهجرين في إسرائيل، الذي كان صاحب المبادرة لإصدار هذا الكتيب وتنظيم جولة تعليمية للجمهور في قرية الرويس بمشاركة أهالٍ من قريته، وتزويدنا بمواد جمعها في إطار جهوده لتأليف كتاب له عن الرويس.

تصبو زوخروت من خلال جولاتها في القرى التي احتلتها إسرائيل عام 1948 وهجرت أصحابها وهدمت منازلهم إلى تعريف الجمهور، خاصة الإسرائيلي، بأحداث النكبة الفلسطينية، وإلى المناداة باعتراف إسرائيل بمسؤوليتها عن نصيبها في هذه النكبة، والعمل على تصحيح الغبن وعودة اللاجئين الفلسطينيين إلى وطنهم.

«ذاكرات الرويس» هو الكتيب رقم 57 في سلسلة الكتيبات

التي تصدرها «زوخروت» عن القرى والبلدات المنكوبة في هذه البلاد، وقد صدر قبله كتيبات عن المواقع التالية: ميعار، بلد الشيخ، ياجور، البصّة، الطيرة / حيفا، صمّيل الخليل، المنشية / عكا، معلول، طبرية، عاقر، البروة، خبيزة، كفر سبت، القبو، عيلبون، إقرث، كفر برِعِم، المنشية – يافا، الغبَيَات، سبلان، العراقيب، كفر عنان، الدامون، مسكة، السُّميرية، سمسم، الراس الأحمر، عين كارم، عجور، كويكات، أم برج، خربة اللوز، الشيخ مونّس، المالحة، العجمي في يافا، عمواس يالو وبيت نوبا، حطين، الكفرين، الشجرة، ترشيحا، بئر السبع، جليل، اللجون، سحماتا، الجولان، اسدود والمجدل، خربة جلمة، الرملة، اللد، عكا، حيفا، عين المنسي، الحرم (سيدنا علي)، عين غزال، لفتا ودير ياسين.

زوخروت (ذاكرات)
آذار 2013

הקדמה

האשה המבוגרת ביותר מבין פליטי ופליטות אלרויס גרה כיום בעיר טמרה. היא כמעט בת 90. ישבה על מרפסת ביתה הנוכחי, הצביעה לכיוון שיחי צבר במרחק כמה מאות מטרים, ואמרה בכאב: «הנה הכפר שלי. שם זה אלרויס. תראה כמה הוא קרוב, אך תבין כמה אני רחוקה מלשוב אליו». במלים אלה יכלה הגברת רקיה אבו אלהיג׳א לתמצת את אחד הצדדים הכואבים ביותר אצל «העקורים הפנימיים». הם גרים במרחק קטן מכפרם אך מדינת ישראל מנעה ועודה מונעת מהם לשוב לכפריהם למרות סיום מצב המלחמה בשטח הכפר. דרך הדוגמה הזאת, יש להבין שמשמעות הנכבה הינה יותר רחבה מפעולת הכיבוש והגירוש ב- 1948 אלא כוללת גם את ההחלטה למנוע מהפליטים לשוב לכפריהם.

בחוברת זו ניסינו לסכם את ההיסטוריה של הכפר אלרויס בדרכים שונות וממקורות שונים. אספנו מידע מספרי היסטוריה, ראיינו פליטים ופליטות מהכפר, הכנסנו מפות של הארץ לפני פעולת המחיקה שביצעה מדינת ישראל לכפר, הוספנו תמונות של אתר הכפר כיום ונעזרנו במסמך היסטורי שפירסם ופענח החוקר שֻׂכּרי עראף.

זוכרות מבקשת להודות לאבראהים ח׳ליל אבו אלהיג׳א, פעיל מאלרויס וחבר בוועד להגנה על זכויות העקורים הפנימיים, על יוזמתו להפיק חוברת זו ולקיים סיור באלרויס שיודרך על ידי פליטי הכפר. אבראהים גם סיפק חלק מהחומרים שאסף במסגרת פועלו לחיבור ספר על הכפר אלרויס.

זוכרות שואפת בפעילותה בכפרים הפלסטיניים שישראל כבשה והרסה ב- 1948 להגביר את המודעות בקרב הציבור, בעיקר הישראלי, על אודות הנכבה הפלסטינית, לקרוא ללקיחת אחריות של הצד הישראלי על חלקו בנכבה ולפעול למען תיקון העוול דרך מימוש שיבת הפליטים הפלסטיניים למולדתם.

"זוכרות את אלרֻויס» היא החוברת ה- 57 בסדרת

החוברות שעמותת זוכרות מפיקה לתיעוד המקומות הפלסטינים שנכבשו וחוו את הנכבה מאז 1948. קדמו לה חוברות על המקומות האלה: מיעאר, בַּלַד אלשֵיח׳, יאג׳ור, אלבַּסָּה, אלטירה / חיפה, סמֵּיל אלח׳ליל, אלמנשיה/ עכא, מעלול, טבַּרִיָּה, עאקר, אלבִּרְוה, חֲבּיזה, כַּפְר סַבְּת, אלקַבּוּ, עילבּוּן, אִקרִת׳, כֻּפְר בִּרעִם, אלמנשיה - יאפא, אלעֻ׳בַּיַּאת, סַבּלאן, אלעראקיבּ, כַּפר עִנאן, אלדאמוּן, מִסְכָּה, אלסֻמַיְרִיָּה, סִמְסִם, אלראס אלאחמר, עין כּארם, עג׳ור, כּויכּאת, ח׳רבת אם בֻּרג׳, ח׳רבת אללוז, אלשיח׳ מֻוַנִּס, אלמאלחה, אלעג׳מי ביאפא, עִמְוָאס יָאלוּ ובּית נוּבּא, חִטִּין, אלכַּפְרֵין, אלשַגַ׳רָה, תרשיחא, בִּאְר אלסַבְּע, גְ׳לִיל, אללַּג׳ון, סֻחמאתא, אלג׳וּלאן, אסְדוּד ואלמַגְ׳דַל, חִ׳רבּת גַ׳לַמה, אלרַמלה, אללִּד, עכּא, חַיפא, עין אלמַנְסי, אלחַרַם [סידנא עלי], עין עַ׳זאל, לִפְתא ודיר יאסין.

זוכרות

מרס 2013

الرويس

قرية عربية في الجليل، من أصغر قرى المنطقة، تم احتلالها وتهجير أهلها في تموز 1948. كلمة الرويس هي تصغير كلمة الرأس، وقد تعني القمة أو التل المرتفع. تقع الرويس على بعد 12 كيلومتراً جنوب شرق مدينة عكا، ترتفع على تل صخري صغير يشرف على سهل عكا. ذكرها الصليبيون باسم كاربليه (Careblier). وكانت طريق فرعية تربطها بقريتي الدامون وكابول والبروة إلى الشمال، وبطمرة إلى الجنوب، وتقع شرقي شارع شفاعمرو – عكا، ولم تبعد كثيراً عن شارع صفد – عكا العام وشارع حيفا – عكا الساحلي.

كان عدد سكانها عام 1887م 190 نسمة، وعام 1922 حوالي 154 نسمة، وعام 1931 وصل إلى 217 نسمة وعام 1945 كان عددهم 330 نسمة وعام 1948 وصل عدد سكان الرويس إلي 383 نسمة جميعهم من المسلمين وعدد منازلهم 77 منزلاً. بنيت معظم البيوت من حجر وبني قسم منها خلال سنوات الثلاثين والأربعين من القرن العشرين بالأسمنت والحديد. وكانت مساحة القرية 17 دونماً.

كانت القرية تنقسم إلى حارتين تفصل بينهما طريق، الحارة الفوقى والحارة التحتى. كان للقرية مسجد، ولم يكن فيها مدرسة لقلة عدد السكان، فتعلم أبناؤها في مدرسة الدامون المجاورة، التي كان فيها مدرسة حتى الصف الرابع، ثم في طمرة حتى الصف السادس. تعلم قسم كبير من أهل القرية على يد الشيخ سعيد خطيب صبح، الذي كان يدرس الأولاد أسس القراءة والكتابة وحفظ القرآن قبل التحاقهم في المدرسة.

كان سكان الرويس يتزودون بمياه الشرب من الآبار المنزلية التي كانت تجمع مياه الأمطار فيها خلال موسم الشتاء، فقد كان في كل بيت بئر. وحفر أهالي القرية بئراً جنوب القرية كانت تزودهم بالماء طيلة أيام السنة.

اعتمد أهالي القرية في معيشتهم على الزراعة وتربية المواشي. كانت مساحة أراضي القرية 1163 دونماً، منها 40 دونماً زرعت زيتوناً، وزرع ما يعادل 844 دونماً بالقمح والشعير والذرة والسمسم والبطيخ، وكان 222 دونماً بساتين خضروات، وكان 82 دونماً أرضاً بوراً.

كان في القرية دكانان، أحدهما لعبد المجيد العبد والآخر لعلي الصالح سماره.

وكان اخر مختار في قرية الرويس حتى عام 1948 محمد رشيد أبو الهيجاء، وقد توفي ودفن في طمرة عام 1955، حيث نزح إليها واضطر للسكن فيها كغالبية أهالي الرويس بعد أن قررت دولة إسرائيل عدم السماح لهم بالعودة إلى قريتهم.

ابراهيم خليل أبو الهيجا يشرح عن عين البلد، آذار 2013

אבראהים ח'ליל אבו אלהיג'א בכפרו אלרויס, מרס 2013

אלרֻוֵיס

כפר פלסטיני בגליל, נכבש ונהרס על ידי מדינת ישראל ב- 1948. המלה רויס בערבית היא צורת הקטנה למלה ראס ומשמעותה ראש או פסגה. יכול להיות שמשמעות השם היא פסגה נמוכה או גבעה קטנה. הכפר שכן על האתר הצלבני קַרֶבְּלִיֶה, 12 ק"מ מדרום- מזרח לעכו, על גבעה סלעית קטנה שמשקיפה אל מישור עכו. הכפר שכן מזרחית לכביש שפא עמרו (שפרעם) ־ עכו (היום כביש 70) והיה לפני הנכבה מחובר בדרכי עפר לכפרים אלדאמון ואלברוה מצפון, לטמרה מדרום ולא היה רחוק מהכביש הראש עכו ־ צפת ומכביש החוף עכו ־ חיפה.

ב- 1887 גרו בכפר 190 אנשים, ב- 1922 ירד מספר התושבים ל- 154 אנשים, ב-1931 המספר עלה לכדי 217 תושבים ב-44 בתים, וב-1944-45 עלה מספר התושבים ל-330. לפי הערכתו של סלמן אבו סִתָּה, חוקר בנושאי הפליטים הפלסטינים, מספר התושבים באלרויס ב- 1948 היה 383 תושבים, אשר גרו ב- 77 בתים. בתי הכפר נבנו מאבן והחל משנות ה-1930 מבטון מזויין. הכפר היה הבנו על שטח של 17 דונם.

הכפר היה מחולק לשתי שכונות שביניהן עבר כביש, השכונה העילית והשכונה התחתית. היה בכפר מסגד, אך לא היה בו בית ספר, וילדי הכפר הלכו לבית- ספר בכפר אלדאמוּן, שם למדו עד כתה ד' ולבית ספר בטמרה עד כתה ו'. ילדים רבים, לפני שהתחילו ללמוד בבית הספר, למדו אצל השיח' של הכפר, סעיד סֵבח, קרוא וכתוב וקוראן.

מקור מי השתייה של תושבי אלרֻוֵיְס היה בבארות שאספו גשמי- חורף, וליד כל בית הייתה באר. בנוסף לבארות הפרטיים חפרו תושבי הכפר בשנות הארבעים עוד באר מרכזית לכפר.

תושבי הכפר התפרנסו מגידול תוצרת חקלאית וגידול בעלי חיים. לתושבי הכפר היו 1,163 דונם, מתוכם 40 דונם מטע זיתים, וב- 844 דונם זרעו חיטה, תירס, שומשום, ואבטיחים. 222 דונם ייועדו לגינות ירקות ו- 82 דונם היו אדמת בור. מדרום- מערב לכפר שכנה חורבה ה ובה עתיקות כגון קירות מטים לנפול, בורות מים וקברים חצובים בסלע. אבני דרך רומיות נמצאו כקילומטר מדרום- מזרח לכפר.

בכפר היו שתי מכולות, מכולת עבד אלמג׳יד אלעבד ומכולת עלי אלסאלח סמארה. המח׳תאר האחרון של אלרויס ב- 1948 היה מחמד רשיד אבו אלהיג׳א, אשר עבר לגור בטמרה, כרוב תושבי אלרויס אחרי שהמדינה מנעה מהם לשוב לכפרם, ושם הוא נפטר ונטמן ב- 1955.

صورة جوية لقرية الرويس، سنوات الأربعين
תצלום אויר לכפר אלרויס משנות הארבעים

احتلال الرويس

بعد الانتصارات الإسرائيلية الأولى في الجليل الأوسط خلال المرحلة الأولى من عملية (ديكل)، وتزامناً مع احتلال الناصرة في 16 تموز 1948، تقدمت وحدات من اللواء شيبع (السابع) في الجيش الإسرائيلي نحو الجليل الغربي لاحتلال بعض القرى في منطقة عكا ومن ضمنها الرويس، فسقطت في المرحلة من عملية (ديكل) في 16 تموز عام 1948. لم تصدر أي مقاومة عن أهالي قرية الرويس الصغيرة، وقد نزح الأهالي عن قريتهم خوفاً من الهجوم الإسرائيلي المتوقع. وكان لسقوط حيفا ومنطقتها ومجزرة دير ياسين وغيرها أثر كبير عليهم. ولم تسمح لهم السلطات الإسرائيلية بالعودة إلى قريتهم رغم انتهاء المعارك.

كان في القرية 3 بنادق فقط، يعلم الجيش البريطاني بوجودها، وعند طرد الأهالي طالب الجيش الإسرائيلي بهذه البنادق فقام السكان بتسليمها في قرية طمرة التي نزح إليها معظم أهالي الرويس. بعد اسبوع من احتلالها هدم الإسرائيليون بيوت القرية وبعد سنتين هدموا المسجد.

لجأ عدد قليل من أهالي الرويس إلى لبنان، وما زالوا مع عائلاتهم هناك وهم: يوسف أحمد شقير أبو أحمد أبو الهيجاء، وأبو صالح علي حسن محمد أبو الهيجاء، وأبناء الشيخ سعيد صبح، وسعيد العبد أسعد أبو ماهل أبو الهيجاء. ولجأ حوالي 90% منهم إلى طمرة، وعدد قليل إلى عبلين وشفاعمرو. وقد قدر عدد لاجئي الرويس عام 1998م بـ 2351 نسمة.

الرويس اليوم

هدمت إسرائيل كل مباني القرية ولم يتبق بالموقع سوى المقبرة حيث يقوم أهالي الرويس وجمعيات خيرية بالحفاظ عليها وصيانتها، ومبنى عين البلد ولكنه بوضع مهمل ومهدوم جزئياً. وتتناثر في الموقع حجارة المنازل المدمرة رغم أن السلطات الإسرائيلية – كما يشهد مهجرو الرويس – باعت معظم حجارة منازلهم لمواطنين وتجار. وما زالت في الموقع أشجار الزيتون والصبار إلى جانب حرش من شجر الكينا زرعته مؤسسة الصندوق القومي اليهودي، التي يقع موقع القرية تحت سلطتها.

لا يوجد أي مستعمرة إسرائيلية على أراضي القرية، أما المستوطنات التي تستعمل أراضي الرويس الزراعية فهي كيبوتس مكابي، رمات يوحنان، اوشه، يسعور، كرداني، عين همفراتس وكفارمساريك.

بئر ماء بدون ماء في الرويس، آذار 2013.
« لكل بيت كان بير»
באר מים ללא מים באלרויס, מרס 2013 ,
" ליד כל בית הייתה באר"

כיבוש אלרויס

אחרי כיבוש נצרת ב- 16.7.1948, התקדמו יחידות של חטיבה שבע, במסגרת מבצע דקל, לעבר הגליל המערבי על מנת לכבוש כפרים בנפת עכו, כולל אלרויס. מעודדים על-ידי הצלחתם בכיבוש הכפר וכפרים נוספים, התקדמו הלוחמים לעבר מרכז הגליל, לכיוון סח׳נין. רוב תושבי האזור ברחו תחת הפגזות או כתוצאה מכיבוש העיירות השכנות, כמו נצרת ושַפַא-עַמְר [שפרעם].
לא הייתה התנגדות בכפר אלרויס, התושבים אף יצאו מהכפר והסתתרו במטעים הסמוכים לכפר טרם הגעת הכוחות הישראלים אליו. התושבים סיפרו שיצאו מתוך פחד מהישראלים בעיקר אחרי מה ששמעו על כיבוש חיפה וטבח דיר יאסין. הכוחות הישראלים כבשו את הכפר ב- 16.7.1948 ולא הרשו לתושבים לחזור לבתיהם.
בכפר היו 3 רובים בידיעת הצבא הבריטי. לאחר נפילת הכפר, התברר שלישראלים היה מידע עליהם, הם דרשו וקיבלו מתושבי אלרויס שבינתיים הגיעו לטמרה את שלושת הרובים. כ- 90% מפליטי אלרויס גרים עד עצם היום הזה בטמרה, סמוך מאוד לכפרם, חלק קטן גרים בשפרעם ועבלין ואילו ארבע משפחות הגיעו עד לבנון, שם הן גרות עד היום. ב- 1998 הוערך מספר פליטי אלרויס ב- 2,351 אנשים.

אלרויס היום

מדינת ישראל הרסה את כל בתי הפליטים כשבועיים לאחר כיבושו, ואת המסגד כשנתיים אחר כך. בית הקברות קיים במקום, מגודר ומתוחזק על ידי עקורי הכפר ועמותות אזרחיות. החדר שמעל מעיין הכפר המרכזי נמצא במצב רעוע והרוס חלקית. עיי-חורבות מקירות ישנים וגגות בטון פזורים עדיין באתר-הכפר הנטוש, למרות שרוב האבנים נמכרו על ידי המדינה לאזרחים ולסוחרים. עצי זית עתיקים ושיחי צבר עודם עומדים במקום בתוך חורשת אקליפטוסים של הקק»ל.
לא נבנו יישובים יהודים על אדמות הכפר, אך רוב אדמות אלרויס החקלאיות הועברו על ידי המדינה לטובת יישובים יהודיים בסביבה כמו קיבוץ מכבי, רמת יוחנן, אושה, יסעור, כורדני, עין המפרץ וכפר מסריק.

وثيقة تحكيم من عام 1231 هـ بشأن أرض أبي الهيجا

تحقيق الوثيقة*

صورة حجة وقفية لأولاد أبي الهيجا مقيدة هنا

« مجلس الشرعي الشريف ومحفل الدين المنيف بمحروسة طبريا لا زالت مصونة محمية برب البرية حضر لدي الموقع خطه أعلاه كل من طايفة المرحوم ولي الله الشهير بأبي الهيجا وتنازعوا على وقف جدهم قدس الله روحه وطلب كل القسمة على كل منهم على حسب ما رتبه الواقف فطلب منهم لشرط ترتيب جدهم فلم يجدوا الشرط ترتيبه وكل منهم يدعي بدعوى لا تجدي نفعاً من غير إثبات دعواه قال فإن الأمر بعد المنازعة فوجد المحكم حجة من العلما السابقين على صلح بينهم من قاضي محروسة عكا والمفتي بها حينئذ وشهادة عُلما بلاد صفد الموجودين وهم الشيخ طه حنتوله الشافعي والشيخ يوسف الشعبي والشيخ عمر السكري المصري وأخبروا جميعهم المذكورين عما صدق لديهم ولدى الشيخ أحمد البقاعي والشيخ أحمد اسماعيل الشعبي والشيخ سعد الدين الأسدي الشافعية عما صدر لدى المذكورين جميعاً أن حضر لديهم أولاد الشيخ محمد أبي الهيجاء جدهم الأعلا نفعنا الله ببركاته وهم الفريقان المشهوران الشيخ محمد أبو إحليش ابن المرحوم عبد الرحيم وطايفته فريقاً والشيخ حسن بن عبد السلام الصمادي وجماعته فريقاً ثانياً وأخبروا وأنهوا ما جرى الأمر عليه قديماً من حجة وقف جدهم بين الفريقين المرقوم في وقفيته من جهة أرض الحدثة والرويس وغيرهما أن من يشاء من الفريقين شدَدَ الفُدُن في الحدثة والرويس فله الشدد وكذا في الرويس وأن ما فضل من أرض الوقف فزرعوه بالقسم أو دراهم معلومة أو دخل طواحين الوقف فهو بينهم أي بين الفريفين مناصفة وان هذا الأمر كان جارياً في زمن المرحوم الشيخ أحمد بن الشيخ مصطفى الكوكباني كذلك وكان ذلك أيضا قبل تلك الحجة المحررة وأنه أولاد جماعة الشيخ حسن الفريق الثاني أن لا يمكنوا الفريق الآخر من الشدد في أرض الرويس بل يختصوا به وأن الفريق الآخر لهم شدد أرض الحدثة وأن غير ذلك يقسم قدسه مناصفة وتنازعوا في ذلك فآل الأمر

٤) وثيقه من الرويس وكوكب ابو الهيجاء سنه ١١١١م

صورة حجة وقفية لاولاد ابي الهيجا مقيده هنا

بينهم بالصلح واجرا .... ما كان جاريا قبل في زمن الشيخ احمد الكوكباني من غير تعرض لدعوى شيء من الفريقين فاصطلح كبير الفريقين وهما الشيخ محمد أبو إحليش والشيخ حسن بن عبد السلام بطريق الأصالة عنهما ومن حضر من الفريقين كذلك وبطريق الوكالة عن من لم يحضر أن كل من أراد أن ينزل في الأرض الموقوفة على الشيخ أبي الهيجا جدهم لأجل الشدد والحرث لا مانع له من ذلك سوا الشد في أرض الرويس أو الحدثة أو عين حوض أو كوكب أو غيرها من أرض الوقف وأن ليس لأحدٍ منهم أن يشد في الأراضي المذكورة إلا فداناً واحداً بالنصف وإن قدر على أكثر وما بقي من الأرض فاضلاً عن شددهم وحرثهم يقسم ريعه مع القرش الخارج من ريع طواحين وغيرها بين الفريقين مناصفة لا على رؤوس الفريقين ويصرف ريع الفاضل على الأقارب حسبما هو معلوم فحيث لم يجد نص في وقفيت الواقف وطلبوا الحكم الشرعي فعرفتهم أن الأمر على ابقا ما اصطلح عليه الفريقان لان القاعدة الفقهية أن العادة محكمة وابقا ما كان على ما كان والمتبقين لا يدفع بالشكر فهذا ما حكم به المحكم بعد النزاع وقد ذكره الخليلي وغيره وكان ذلك في ثلاثة أيام مضت من شهر صفر الخير سنة 1231 الف وماتين وواحد وثلاثين من الهجرة النبوية (1) على صاحبها أفضل صلاة وأزكى تحية وما حكم به سابقاً مولانا القاضي ونفذه لا ينقض قال ابن حجر حيث جهل لشرط الواقف اتبع فيه المعرف المطّرد في زمنه ان بمنزلت شرطه وقال غيره أيضا إذا جهل الناظر قسمة الوقف اتبع من قبله والله أعلم انتهى .

الشهود :

الشيخ حمادة أبو الهيجا

الشيخ محيي الدين

الشيخ إبراهيم أبو الهيجا

الشيخ يوسف ابو الهيجا

يوسف آغا

---

* من كتاب: شكري عراف، كوكب ابو الهيجاء، 2006. (صفحة 34).

(1) 1231 هـ يعادل سنة 1816 ميلادي.

٤) وثيقه من الرويس وكوكب ابو الهيجاء سنه ١١١١ هـ

صورة ترجمة وتقسيم لاولاد ابي الهيجا مقيده هنا

بمجلس الشرع الشريف ومحفل الدين المنيف بمحروسة طبريه لا زالت مصونه بحمية رب البريه حضر لديه المولى خط العلاوه كل من طائفة المرحوم ولي الله الشهير بابي الهيجا وتنازعوا ابلي وقف جدهم قدس الله روحه وطلب كل القسمه على كل منهم على حسب ما رتبه الواقف فطلب منهم شروط ترتيب جدهم فلم يجدوا شروط ترتيبه وكل منهم في ذلك يدعوي لا يجد بما تعطا من غير بيان الدعوه قال الامر بعد المنازعه قد وجد الحكم حجه من العلما السابقين على صلح بينهم من قاضي محروسة عكا ومفتي بها حينئذ وشهادة علما بلاد صفد الموجودين وهم الشيخ صالح حسن مولانا الحسيني والشيخ محمد المقبي والشيخ عمر السكري المصري وحضروا جميعهم المذكورين عما صدر لديهم ولدي الشيخ احمد البقاعي والشيخ احمد السماعيل الشعبي والشيخ سعد الدين الاسدي الشافعي عما صدر لدي المذكورين جميعا انه حضر لديهم اولاد الشيخ محمد ابي الهيجا جدهم الاعلى فقسموا ابرهم كافة وهم الفريقان المشهوران الشيخ محمد ابو احليش ابن المرحوم عبد الرحيم وطائفتهم فريقا والشيخ حسن ابن عبد السلام البهادي وجماعته فريقا ثانيا واخبروا انه جرى الامر عليه قديما من جهة وقف جدهم بين الفريقين المرقوم في تقسيم من جهة ارض الحدثه والرويس وغيرها ان من شا من الفريقين شدد الفدن في الحدثه والرويس فله التشديد وكذا في الرويس وان ما يفضل من ارض الوقف فيزرعوه بالقسم او دراهم معلومه او دخل طواحين الوقف فهو بينهم اي بين الفريقين مناصفه وان هذا الامر كان جاريا في زمن المرحوم الشيخ احمد بن الشيخ مصطفى الكوكبائي كذلك وكان ذلك ايضا قبل تلك الحجه المحرره وانه اراد جماعة الشيخ حسن الفريق الثاني ان لا يمكنوا الفريق الاخر من التشديد في ارض الرويس بل يختصوا به وان الفريق الاخر لهم تشديد ارض الحدثه وانا غير ذلك يقسم بينهم مناصفه وتنازعوا في ذلك فال الامر بينهم بالصلح واجرا ما الامر ما كان جاريا قبل في زمن الشيخ احمد الكوكبائي من غير تعرض لدعوي شي من الفريقين فاصطلح كبير الفريقين وهما الشيخ محمد ابو احليش والشيخ حسن ابن عبد السلام بطريق الاصالة عنهما ومن حضر من الفريقين كذلك بطريق الوكاله عمن لم يحضر ان كل من اراد ان ينزل في الارض الموقوفه على الشيخ ابي الهيجا جدهم لاجل التشديد والحراثه لا مانع له من ذلك سواء التشديد في ارض الرويس او الحدثه او غيرها حوضا او كوكبا او غيرها من ارض الوقف وان ليس لاحد منهم ان يستبد في الاراضي المذكوره الا اثنا واحدا بالمنع وان قدر على اكثر وما بقي من الارض فاضلا عن تشديدهم وحراثتهم يقسم ريعه مع الفرق الخارج من ريع طواحين وغيرها بين الفريقين مناصفه لا على واحد من الفريقين ومصرف ريع المفاضل على الاقارب حسبما هو معلوم بحيث لم يوجد نص في شروط الواقف وطلبوا الحكم الشرعي فعرفتهم ان الامر على ابقا ما اصطلح عليه الفريقان لان القاعده الفقهيه ان العاده محكمه وابقا ما كان على ما كان والمستحق لا مزيد فيه بلا شك فلهذا ما حكم به الحكم بعد النزاع وقد ذكره الحلبي وغيره وكان ذلك في ثلاثه ايام مضت من شهر صفر الخير

١٢٣١

الف ومائتين وواحد وثلاثين من الهجره النبويه على صاحبها افضل صلاة وازكى تحيه وما حكم به سابقا لا ما الفاضي ونفذه لا ينتقض قال ابن نجيم حيث جهل شرط الواقف اتبع فيه العرف المتداول في زمنه لانه بمنزلة شرطه وقال غيره ايضا اذا جهل الناظر قسمة الموقف اتبع من قبله والله اعلم انتهى عن خط الشيخ محمد الطبري وحكمه من غير زياده ولا نقصان وحرر هنا لحفظها

الشيخ حماده ابو الهيجا

الشيخ محيي الدين

الشيخ ابراهيم ابو الهيجا

والشيخ يوسف ابو الهيجا

ويوسف اغا

شهود

מסמך משפטי בעניין אדמות אבו אלהיג׳א

מסמך זה כולל פרוטוקול של ישיבת בית משפט שרעי בטבריה, משנת 1816 (1231 לספירה ההג׳רית המסלמית) שהתבקש לפסוק בעניין סכסוך על אדמות בין שתי קבוצות מצאצאי אבו אלהיג׳א. הפרוטוקול מציין שאף אחד מהצדדים לא הביא הוכחות לטענותיו ולכן פסק בית המשפט לפעול על פי פסיקה קודמת בנושא שנידון בבית המשפט בעכו שם נידון אותו נושא בין סביהם של המסוכסכים בפניו היום, והוסכם על פשרה בעניין הזכויות על האדמות, השימוש והרווחים מהן. הפרוטוקול מתייחס לאדמות באלרויס וחדת׳א, ולקראת הסוף מזכיר את כל אדמות אבו אלהיג׳א באלרויס, חדת׳א, עין חוד, כוכב ועוד. פסק הדין קבע שיש שטח שווה לכל אחד לעבד, וקבע דרך חלוקת הרווחים משטחים נוספים שאחד האנשים יעבד מעבר למה שההסדר מקנה לו. התאריך של הפרוטוקול משנת 1816 מהווה הוכחה בידי פליטי אלרויס ממשפחת אבו אלהיג׳א על בעלות המשפחה על אדמות סבה הראשון. המסמך פוענח ופורסם על ידי החוקר שכּרי עראף וניתן למצוא אותו בספרו "כוכב אבו אלהיג׳א" שיצא לאור ב- 2006

مقبرة الرويس، آذار 2013
בית עלמין אלרויס, מרס 2013

خريطة بريطانية من عام 1942 وعليها إضافات إسرائيلية من عام 1955

מפה בריטית משנת 1942 עם עדכון ישראלי משנת 1955

British map 1942 with Israeli updates 1955

شجرة زيتون في مدخل قرية الرويس، آذار 2013

עץ זית עתיק בכניסה לכפר אלרויס, מרס 2013

منظر باتجاه الغرب يظهر فيه تل كيسان من موقع الرويس المدمر. آذار 2013
מבט מערבה מאלרויס, ברקע תל כיסאן. מרס 2013

طريق العودة - دليل المدن والقرى المهجرة، إعداد سلمان أبو ستة، لندن 2007

דרך השיבה - מדריך לערים ולכפרים הפלסטיניים הנטושים והקיימים, ערך סלמאן אבו סִתָּה, לונדון 2007

.The Return Journey- A guide to the depopulated and present Palestinian towns and villages

By Salman Abu Sitta, London, 2007

بداية الرويس

يعود تاريخ الرويس إلى عام 1191م، كما هو تاريخ عائلة أبو الهيجا في فلسطين. فهي تعود في نسبها إلى أحد قادة جيش صلاح الدين الأيوبي حسام الدين البخاري المعروف بأبي الهيجاء (والهيجاء معناها الحرب ولقب كذلك لشجاعته وقوته). كان أبو الهيجا قائد فرقة في جيش صلاح الدين وخاض معها معارك عدة، منا معركة حطين. استشهد حسام الدين أبو الهيجاء عام 1191م في معركة قرب كوكب راكان في الجليل، ودفن فيها، وقد سميت لاحقاً كوكب أبو الهيجا نسبة إلى ذلك القائد. وما زال قبر أبي الهيجا موجوداً هناك وبني فوق القبر مبنى مقبب تحول إلى مزار، تقام عنده طقوس دينية وصلوات. وقد تكرم السلطان صلاح الدين الأيوبي إلى عائلة أبو الهيجا إكرامية تقديراً لقائدها، عدداً من قرى فلسطين مثل عين حوض، الرويس، حدثا، كوكب أبو الهيجاء وسرين.

كانت أرض الرويس منذ ذلك الحين مزرعة تابعة لكل عائلة أبو الهيجاء وخاصة أهل حدثا، فكانت أرض مشاع يأتي أهل حدثا في المواسم يفلحونها، ويقيمون فيها (يعزبون) حتى انتهاء الموسم، فيجمعون المحصول ويعودون إلى حدثا. في أواخر القرن الثامن عشر قرر بعض الأشخاص من عائلة أبو الهيجا، من حدثا ومن كوكب، أن يسكنوا في تلك الأرض بشكل دائم، فأسسوا حينها النواة الأولى لقرية الرويس. ويروي أهالي الرويس أن من أول من سكن القرية، في نهاية القرن الثامن عشر، كان إبراهيم حسين أبو الهيجا وأولاده الثلاثة، حسين وعبد الرازق ورضوان. وكذلك طه أبو الهيجاء وأولاده الثلاثة، منصور وإبراهيم ويوسف الملقب بشقير.

وقد انتقلت عدة عائلات، سوى عائلة أبو الهيجا، للسكن الرويس خلال سنوات العشرين ومنها دار حماد ودار صبح ودار الشعار ودار أبو عيسى ودار عرار ودار أبو البصل ودار الكتاني. وكانت عائلة أبو الهيجا في الرويس قد تشعبت إلى أفخاذ وبطون منها: دار أبو حميد، دار عبد الأسعد، دار حسن عبد العزيز، دار عوض، دار الحلون، دار علي ياسين، دار سمارة، دار أبو خليل، دار محمود طه، دار الصادق، دار إدريس، دار منصور، دار شقير ودار عبد المجيد.

הקמת הכפר אלרויס

ההיסטוריה של אלרויס מתחילה ב- 1191. אחד המפקדים בצבאו של צאלח אלדין אלאיובי היה חסאם אלדין אלבח׳ארי, שזכה גם לכינוי אבו אלהיג׳א, דהיינו איש המלחמה. המפקד המהולל היה ידוע בגבורתו והשתתף בכמה קרבות, המפורסם ביניהם הוא קרב חטין ליד קרני חטים. מאוחר יותר, נפל אבו אלהיג׳א באחד הקרבות באזור הגליל, ליד הכפר כּוּכַּבּ, שם הוא נטמן וקברו הפך לאתר קדוש מבוקש. הקבר קיים עד היום בכפר כּוּכַּבּ אשר קיבל את שמו של המצביא הידוע והוא נקרא מאז כּוּכַּבּ אבו אלהיג׳א. צלאח אלדין החליט, כאות הערכה, להעניק למשפחתו ולצאצאיו של אבו אלהיג׳א מספר כפרים ואדמות באזור, הם עין חוד (בכרמל), אלרויס, חדת׳א (דרומית לטבריה), כּוּכַּבּ (בגליל) וסרין (דרומית לטבריה).

מאז אותם ימים, הייתה אדמת אלרויס חווה חקלאית השייכת לכלל משפחת אבו אלהיג׳א, בעיקר אלה שגרו בחדת׳א. היא נחשבה לאדמת משאע (רכוש הכלל), שתושבי חדת׳א עיבדו. משפחות היו שוהות באלרויס בתוך אוהלים לאורך עונה שלמה, זרעו את החיטה, טיפחו אותה וקצרו אותה בקיץ ואז היו חוזרות לבתיהן בחדת׳א. בסוף המאה השמונה עשרה החליטו מספר אנשים ממשפחת אבו אלהיג׳א שגרו בחדת׳א ובכּוּכַּבּ לעבור ולגור דרך קבע באלרויס, ובכך הם ייסדו את הכפר. תושבי אלרויס מספרים כי הראשונים שהגיעו לגור בכפר היו אבראהים חסין אבו אלהיג׳א ושלושת בניו חסין, עבד אלראזק ורדואן, וגם טאהא אבו אלהיג׳א ושלושת בניו מנסור, אבראהים ויוסף שנודע בכינויו שקיר, ועל כינויו זה נקראת אחת תת המשפחות של משפחת אבו אלהיג׳א.

בנוסף למשפחת אבו אלהיג׳א הגדולה, עברו, בשנות העשרים של המאה העשרים, לגור באלרויס מספר משחות קטנות מהאזור כמו חמאד, סֶבח, אלשעאר,

אבו עיסא, עראר, אבו אלבסל ואלכתאני. משפחת אבו אלהיג׳א עצמה הסתעפה עם הזמן לתת משפחות ידועות כמו אבו חמיד, עבד אלאסעד, חסן עבד אלעזיז, עווד, אלחלון, עלי יאסין, סמארה, אבו ח׳ליל, מחמוד טאהא, אלסאדק, אדריס, מנסור, שקיר ועבד אלמג׳יד.

مقام أبو الهيجا في قرية كوكب أبو الهيجا
קבר אבו אלהיג׳א בכפר כוכב אבו אלהיג׳א בגליל

شهادة

رقية عبد السلام ابو الهيجا
الرويس ، 1924
طمرة، 22.3.2013

" ولدت ببلدنا بالرويس، قالوا لي اني انولدت سنة 1924. الحياة بالرويس كانت منيحة، كانت الناس تفلح وتحصد وتدرس بالبيادر وتتبّن. كانت حياة فلاحين. لكن أنا ما كنتش أروح على الأرض، نسوان البلد كانت تشتغل لكن أنا كنت مدللة عند أهلي ومدللة عند جوزي. أنا تجوزت بالرويس.
دارنا كانت حد الجامع، اليوم البيت مهدود، ممكن اعرف محله بالتقريب. أبوي كان ساكن بحيفا ويشتغل هناك، فأنا كبرت بحيفا، وتجوزت في الرويس وكان عمري 15 سنة. بيت جوزي كان كبير، عنده بيت وجنبه مضافة، البيت من أربع قناطر والاوضة 6 متر بـ 6 متر، قدامها ساحة كبيرة وعليها بوابة. البيت مبني من حجر يابس، كان عمري لما تجوزت 15 سنة، كان عندنا بير جنب البيت، وكانت عين للبلد عند البيادر، بس ما كنا نحتاجها، كنا نستعمل الميّ من البير جنب الدار.
طلعنا بالـ 48 على أساس 3 أيام ونرجع، كنت أسمع من الكبار يقولوا هيك، بلدنا صغيرة وكلها عيلة واحدة من دار ابو الهيجا، طلعنا ع الوعر 3 أيام، الناس كانت خايفة بسبب دير ياسين. بعد ما طلعت من الرويس كانوا يقولوا الحاكم العسكري ما بيخلي حدا يتحرك، ما عرفت أزور الرويس إلا بعد سنين وكانت صارت مهدومة.
بذكر الأعراس بالبلد كانت فرجة، حوليمه وحداية وأهلا وسهلا بالضيوف، العرس كان أحسن من أعراس اليوم، والعروس يعزموها عند أخوالها تبات ليلة ومن هناك يوخذوها ثاني يوم لبيت جوزها. أنا لما تجوزت، كنت ساكنة بحيفا، لكن أبوي قال إنه احنا من الرويس وبنتي لازم تطلع من الرويس، فرحنا على الرويس وطلعت من دار أبوي بالرويس وانعزمت عند دار أخوالي هناك. النسوان حول العروس تغني، وكانت الناس تعلل 3–4 ليالي. أنا بذكر الحياة منيحة والناس علاقتها منيحة مع بعض. علاقتنا مع اهل طمرة قبل ال 48 كانت منيحة كانت ارضنا جنب ارضهن وعلاقتنا مع كابول والدامون وشعب علاقة ممتازة.
أبوي كان مختار، صارت معاه مشكلة وانحبس، فصاروا يقولوا إنه اللي انحبس بيقدرش يصير مختار، فسلمها لأخوي الصغير لكن الناس اختلفت، فسلمها لواحد ثاني.
ما كان بالبلد دكتور، اللي يمرض يروح ع الدكتور بعكا والمستشفى كان بحيفا، وكانت الحاجة ريا داية بالبلد. خطيب البلد كان اسمه سعيد، أصله من كفر اتّا واجو

على بلدنا وسكنوا فيها. بذكر الجامع، كان جامع مختصر مبني من حجر، وحتى بذكر لما بنوه والبنا كان من لبنان.
كل بيت بالبلد كان فيه بير. جوزي كان فلاح عنده أرض وحلال. وكل البلد فلاحين. الأولاد كانوا يتعلموا بالدامون وكان الخطيب يعلّم الأولاد وهم صغار قبل ما يروحوا ع المدرسة. بس الأولاد ولكن البنات ما كانت تتعلم.
طلعنا ع الوعر قعدنا 3 أيام بالوعر وبعدها جينا هون على طمرة، قعدنا عند ناس 4 سنين، عند دار حسين العفيفي من دار حجازي، سكنّا عندهم وما اخذوا منا إيجار، وصرنا مثل الأخوة. خلفت عندهن ولد وبنت. وبعدين اشترينا هاي الأرض من ناس من طمرة وعملنا براكية هناك وسكنا فيها، وبعدين بنينا هذي الدار.
يا ريت نرجع على الرويس ولكن الوضع مبين إنه ما راح نرجع. أنا بتمنى أرجع ولكن اليوم أخذوها مني. هاي بلدنا قبالي، بحس بألم لما بشوفها من هون، بلده الواحد ما بينساها، أنام وأحلم ببلدي، بقعد هون في داري هاي في طمرة وبشوف بلدي من هون، ولكنها ممنوعة عليّ".

إبراهيم خليل أبو الهيجا في قريته الرويس، آذار 2013
אבראהים ח'ליל אבו אלהיג'א בכפרו אלרויס, מרס 2013

עדות

רְקָיה עבד אלסלאם אבו אלהיג׳א
אלרויס || 1924
טמרה || 22.3.2013

" נולדתי באלרויס, אמרו לי שנולדתי ב- 1924, החיים באלרויס היו חיים טובים. עיבדנו את האדמות, קצרנו את היבול ודשנו אותו בגורן. אלה היו חיים של עובדי אדמה. אבל אני לא עבדתי. הייתי ילדה מפונקת אצל אבא שלי וגם אצל בעלי. אני התחתנתי באלרויס בגיל 15.

הבית שלנו היה ליד המסגד, היום הוא הרוס כמובן אבל אוכל לדעת בערך את המיקום שלו. אבא שלי עבר לגור ולעבוד בחיפה, לכן אני גדלתי בחיפה עד שהתחתנתי. הייתי אז בת 15. הבית של בעלי היה גדול. היה חדר מגורים ולידו חדר אורחים פתוח, מדַ׳אפה או דיוואן. בבית היו 4 קשתות, החדר היה 6 מטר על 6 מטר, בחזית חצר גדולה עם גדר ושער. הבית היה בנוי מאבן מסותתת, ליד הבית הייתה באר מים שלנו. היה גם מעיין לכפר אבל לא הזדקקנו לו כי השתמשנו במי הבאר שליד הבית.

אני זוכרת את החתונות בכפר וכמה היו שמחות. כיף לראות. שירה עממית, משורר וקבלת פנים מכבדת לאורחים. החתונות אז היו הרבה יותר יפות מהחתונות היום. הכלה הייתה מוזמנת לבית הדודים שלה מצד אמא, לנה אצלם לילה אחד ולמחרת היו מלווים אותה לביתה החדש. בתקופה שהייתי אמורה להתחתן גרתי בחיפה, אבל אבא שלי אמר שאנחנו מאלרויס ואת תצאי לטקס החתונה מהבית שלנו באלרויס. עברנו לאלרויס, יצאתי מהבית של אבא שלי שם לבית הדודים מצד אמא, למחרת לקחו אותי לבית בעלי. הנשים שרו סביב הכלה, והמסיבות היו לאורך 3-4 לילות. בזיכרון שלי החיים אז היו יפים, היחסים בין האנשים טובים, היחסים שלנו עם אנשי טמרה היו מצוינים, הרי האדמות שלהם גבלו באדמות שלנו, גם היחסים עם אלדאמון, כאבול ושעב היו מצוינים.

אבא שלי היה מח׳תאר הכפר לפני המח׳תאר האחרון. אבל הוא נכנס לכלא של האנגלים ואז אמרו

שמי שהיה בכלא לא יכול להיות מח׳תאר, אז נתן את התפקיד לאחי הקטן אבל המשפחות לא הסכימו ולכן בחרו במי אחר מהמשפחה. לא היה רופא בכפר, מי שהזדקק לרופא נסע לעכו. בית החולים היה בחיפה. אלחאג׳ה ריא הייתה המיילדת של הכפר. השיח׳ של הכפר היה סעיד, במקור הוא מכפר אתא ועבר לגור באלרויס. אני זוכרת את המסגד וזוכרת שבנו אותו. הבנאי היה מלבנון. המסגד היה צנוע ופשוט. לא היה בית ספר בכפר והילדים למדו באלדאמון. בגיל יותר קטן מבית ספר הם למדו אצל השיח׳. רק הבנים למדו, הבנות לא. בכל בית הייתה באר. בעלי היה איכר, עיבד את האדמה וגידל צאן. כך היו כל תושבי הכפר.
עזבנו את הכפר ב- 48 רק לשלושה ימים, כך אמרו לנו הגדולים, נשארנו בין העצים שלושה ימים ואחר כך באנו לטמרה. הכפר שלנו היה קטן וכולנו משפחה אחת. אחרי שעזבנו את אלרויס אמרו שהמושל הצבאי לא מרשה לאנשים להסתובב לכן לא חזרתי אפילו לראות את אלרויס. רק אחרי הרבה שנים ביקרתי שם. הכל היה הרוס.
בטמרה גרנו אצל חברים, משפחת חסן אלעפיפי ממשפחת חג׳אזי. גרנו אצלם 4 שנים בלי לשלם שכירות. נהיינו כמו אחים. ילדתי אצלם בן ובת. אחר כך קנינו את האדמה הזאת מאנשים מטמרה, בהתחלה בנינו צריף וגרנו בו עד שבנינו את הבית הזה. הלוואי שנשוב לאלרויס, אבל איך שזה נראה אני לא חושבת שיש סיכוי. אני מייחלת ליום שאחזור, אבל לקחו לי את הכפר. הנה הכפר שלי ממול. אני יושבת כאן בבית בטמרה ורואה את הכפר שלי אלרויס. האדם לא שוכח את היישוב שלו. אני ישנה וחולמת על אלרויס. מרגישה כאב כשאני רואה אותו מכאן, כל כך קרוב אבל אני מנועה לחזור אליו״.

شهادة

ابراهيم محمد احمد ابو الهيجا
الرويس ، 1931
طمرة ، 23.3.2013

«كان عمري 17 سنة لما تهجرنا. بذكر البلد بيت بيت. حارة حارة. البلد موجودة شرقي الشارع الرئيسي. هذا الشارع فتحوه الانجليز بالأربعينات، شارع شفاعمرو – صفد، بالأول عملوه كركار وجابوا الكركار من البروة وبعدين زفتوه. أقرب بلد علينا قرية الدامون وشرقينا كابول وطمرة.

البلد كانت تعتبر عيلة واحدة من دار أبو الهيجا. كان كل دار فيها حاكورة وتحويطة للحلال والجمل والفرس، يعني كل دار حوالي دونمين ثلاثة. عدد سكانها كان حوالي 350، بيوتها من حجر عادي وكان كم دار باطون، البيت كان ممكن يوصل 200 متر مساحته.

النا كان بيتين، كل بيت فيه ساحة للبقر والخيل، غربي البيت ساحة مصونة للحلال، بالواجهات طواقي (فتحات) وبكل طاقة عصا بالورب (بالميل) حتى يربطوا الحيوانات. كانت بوابة كبيرة للساحة حتى يفوت الجمل والفرس منها. وكان إلنا بيتين للنوم، بيت من هون وبيت من هون، ودرج بالنص يطلع للسطح فوق، البيت كان طابق واحد، والسطح كان من خشب وفوقه قصب وفوقه طينة وتراب.

أنا بعرف موقع البيت لأنه بيتنا كان غربي الجامع، بعرفه نسبة لموقع الجامع، البيتٍ مهدوم والجامع مهدوم. كان للجامع ساحة. معالم البلد تقريباً بنعرفها وبنعرف وين بيوت البلد، وفي هناك صبر بيعطيني علامة لأن الصبر عادة كان حدود بين البيوت والحواكير.

كان بالبلد عين مي واحدة. البلد كانت غنية بالمي ولكل بيت بير خاص فيه، بعدين أهل البلد قرروا يفتحوا عين مي للبلد كلها، لأنه كانوا يروحوا مرات يجيبوا مي من بير الطيرة اللي شرقي الشارع، لكن هذا البير كان لأهل طمرة، فقرروا يفتحوا بير لكل البلد ولحلال البلد. كان هذا بير احتياط، لأنه كل بيت عنده بير. بذكر إنه أهل الدامون لما كانت تخرب العين عندهن كانوا يبعثوا ياخذوا مي من عندنا. هذي عين نبع،

كنت ابن 7–8 سنين لما حفروا العين، أجا واحد اسمه أبو راجح، كانوا يقولوا إنه من قبلي ما بعرف من وين بالزبط، حفر العين بيده، وبنوا فوق العين سطح مع فتحة، وبنوا بركة جنبها. العين في أرض أبو ماهل. عملوا على العين دولاب وصاروا ينشلوا الميّ وشغّلوا سقّا خصوصي، بالبداية شغلوا واحد من أم الزينات

اسمه الزيناتي وسكن بالبلد وصار يشتغل عليها، بعدين واحد اسمه يوسف الحاج من جماعتنا، وبعدين واحد ثاني من البلد سامي أبو حلون وكان ينشل مي بعد ما تهجرنا، لأنا ظلينا نستعمل البير حتى 1950 تقريباً، سنة سنتين اليهود ما كانوش يسألوا. كل واحد كان يدفع حسب الدابة اللي معاه الجمل بيدفع كذا والفرس كذا والغنم وغيره. السقا كان ياخذ إيجاره حبوب. والخطيب كان ياخذ إيجاره حبوب.

قبل ما يبنوا جامع كانوا يصلوا عندنا في الدار، آخر خطيب كان الحاج عبد أبو رومي، هو من طمرة، أجا وسكن عندنا بالرويس وصار إمام وخطيب الجامع. ما كان مدرسة. كانوا يتعلموا في الدامون. يعني مدرستنا حسب القائمقام في الدامون. كنا نروح مشي حوالي 2–3 كيلو، مش بعيدة. أنا تعلمت للرابع وبالصف الرابع تعلمت انجليزي. كان التعليم منيح. بذكر كتاب «ريدر وَن» وكتاب «ريدر تو». كنا نحكي انجليزي ونكتب انجليزي، راحوا الانجليز صرنا نحكي عبراني. كنا نكتب على دفاتر، وقبل ما نروح على المدرسة كنا نتعلم عند الخطيب سعيد صبح ، هو من الرويس، كان خطيب البلد قبل الحاج عبد، وكان فاتح في بيته مثل ما بنقول اليوم روضة للاطفال، مثل

إبراهيم خليل أبو الهيجا في قريته الرويس، آذار 2013
אבראהים ח'ליל אבו אלהיג'א בכפרו אלרויס, מרס 2013

كتّاب، فكان يعلمنا قرآن، وبعد الروضة كنا ننتقل للدامون. البنات ما كانت تتعلم.
كان بالبلد دكاكين ثنتين، واحدة لعبد المجيد عبد شقير والثانية لعلي الصالح، والحلاق حسن محمد الحاج. وكان معصرة بالبلد لشخص من طمرة اسمه احمد الحاج. كانت الجريدة تيجي يوميا لبلدنا لان الناس كانت تشتغل بالمدن. أشهر جريدتين الدفاع وفلسطين، انا كنت اقرأها يوم يوم في حيفا. الختيارية كانوا يعرفوا يقرأوا. ما كان عندنا راديو ولكن كان واحد بالدامون، وكنا نروح هناك نسمع أخبار. كانوا ييجو للبلد بهلوانية وصندوق العجب، وكنا واحنا صغار نتجمع ونتفرج ونسمع قصص منهم.
في بأرض الرويس حجر كبير اسمه حجر ابو الهيجا وهو كان الحد بين مُلك الرويس ومُلك طمرة. بعد النكبة الحجر اختفى ويبدو أنه سرق.
المأذون كان من عكا. كان من بلدنا حُجاج، كانوا يطلعوا من حيفا بالقطار على مصر، ومن هناك بالسفينة بالترعة، يعني قناة السويس، على البحر الأحمر لمينا جدة، ومن جدة للمدينة ومنها لمكة.
الناس كانت فلاحين لكن من 1942 – 1943 فتحت معسكرات الجيش الانجليزي والريفيناري وصارت الناس عمال، وصارت تشتغل وصار معنا مصاري.
أنا كنت ولد وصرت اشتغل. والولد المفروض ياخذ نص معاش لكن عملوا معي غلطة ودفعوا لي أجر زي الكبار، بذكر إنه أول قبضة (راتب) أخذتها كانت 9 ليرات و 17 قرش بأسبوعين. كان عمري يمكن 16 سنة. كنت أروح على الشغل على بسكليت، كنت اشتريته ب 12 ليرة ونص فلسطيني، نوعه فيليبس أصلي. الوالد كان فلاح.
مختار البلد الأخير كان محمد رشيد الصادق، وكان بالبلد كثير دواوين. كان بالبلد لجنة وكانوا يتشاوروا ويتفقوا على مشروع، مثلاً لما بنوا الجامع اتفقوا وقرروا وجمعوا مصاري من الناس، ولما حفروا بير المي اتفقوا وجمعوا مصاري وعملوا المشروع. اللي كان مساعد إنه حوالي 10–12 عيلة من بلدنا كانت ساكنة بحيفا، واللي بيشتغلوا بحيفا كان معهم مصاري. أنا بعد ما خلصت من المدرسة عشت واشتغلت 4 سنين في حيفا، اشتغلت عند ناس من عيلتنا في حيفا، كان عندهم دكانة وكنت أنام عندهم.
الزراعة كانت بالأساس قمح وسمسم وبطيخ وبامية. كانوا يبيعوا البامية في حيفا، وحيفا كانت بالنسبة النا مركز. النسوان كانت تحوش البامية والرجال تروح تبيع بالمدينة. أراضي البلد نسبياً مش واسعة، إلنا أرض كمان بالحدثة، أراضي أبو الهيجا كانت واسعة وكانت مسجلة أرض وقف، عشان هيك عيلتنا ما كانت تدفع ضريبة العشر للأتراك.
أنا بعد ما اشتغلت بحيفا اشتغلت بكامب الجيش الانجليزي سنتين، وبعدها سقطت البلاد؟ سقطت حيفا وصارت ضربة الريفيناري وأنا ما زلت اشتغل بالكامب، يومها بذكر إنه اليهود فتحوا شريط بالكامب عند ورشة النجارة احتياط، وقالوا لي إذا بتشعر بحركة غريبة خبّرنا. صاروا عارفين بمذبحة الريفيناري وخافوا على حالهم بالكامب لأنه أغلب العمال عرب. قبل مذبحة الريفيناري كان عمال عرب واقفين بالدور يسجلوا لشغل في الريفيناري، مرقت سيارة وضربت عليهم قنبلة، سمعوا العمال اللي جوَّه إنه اليهود قتلوا عرب، فهجموا على العمال اليهود ينتقموا منهم. عندنا بالكامب ما صار شي.
كنّا من الرويس نشوف الضرب في حيفا، وكنا نعرف الضرب وين بيسقط لأنّا كنا نعرف حيفا منيح، كان الطقس صافي، حيفا قبالنا، وكنا نسمع ونشوف الضرب. سقطت حيفا واحنا بالرويس. سقطت عكا واحنا بالرويس. احتلوا البروة واحنا بالرويس. بعدين اليهود احتلوا تل كيسان، هذا

غربي البلد بيطل علينا وعلى عكا، لما احتلوا تل كيسان كان شاب من عندنا حارس عليه طخّوا عليه اليهود وانقطعت ايده.

بعثوا لنا مرسال من عند القائمقام لأهل بلدنا إنه نسلّم الثلاث بارودات اللي معنا ونظل ببيوتنا. اجتمعوا الختيارية وما اتفقوش على التسليم، وقرروا يطلعوا من البلد. انا شاهد عليها. في واحد بس كان موافق هو الحاج أمين شقير، والباقي ضد. فصارت الناس تطلع من البلد. طلعنا على خلة الشريف وبعدها طلعنا على طمرة. الناس خافت وطلعت، وكنا سامعين عن دير ياسين وحواسة وبلد الشيخ. خلة الشريف بعيدة بس 300 متر عن البلد، الناس كلها طلعت تقريباً مع بعض. في شخص واحد ختيار رفض يطلع، اسمه محمد حسين أبو خليل وظل بالبلد، قالوا له ناس يللا اطلع، الدبابات جاي ع البلد، قال روحوا انتو وأنا بلحق بعدين، بعد كم يوم راحوا أهله يدوّروا عليه فلقيوه مقتول بالبلد، دفنوه هناك بالرويس جنب المقبرة وقبره موجود لليوم وبنسميه قبر الشهيد.

رحنا بعدها على كوكب وبعدين على شعب، بذكر انا واخوي ركبنا الفرس وجينا على الدامون، كان حرس على عين الدامون لكن البلد فاضية، وجينا على الرويس أخذنا أغراض من البيت وطلعنا، وصلنا شارع خلة الشحنة (قرب ميعار في طريق سخنين)، أجت اليهود من قِبلي على الرويس والدامون وطلعت على ميعار. ها الكلام بعد ما طلعنا بكم يوم. وصلنا على شعب وإلا اليهود فوقنا في ميعار بيطخوا، رحنا على شعب لانه إلنا قرايب هناك والناس مش عارفة شو تعمل. من شعب طلعنا على مجد الكروم، قعدنا في مجد الكروم حوالي شهر بين الزيتون. طلعنا على نحف فاحتلوا نحف واحنا فيها، قتلوا أربعة، تخويف للناس، وبعدين راحوا على مجد الكروم وقتلوا هناك ناس. طلعنا من مجد الكروم بالليل، على نحف على يركا، وثاني يوم جينا على التل وعلى الرويس وعلى طمرة . لقينا هوياّتنا في طمرة جاهزة. أحمد حميد اللي سلّم طمرة لليهود سأل أخوي الكبير اللي ظل في طمرة عنّا وساعده يسجلنا كلنا من سكان طمرة، وفعلاً كل واحد أخذ قسيمة وعليها رقم هوية. سكنا في طمرة عند الناس، وبعدين سكنا في شوادر وبعدين براكيات وبعدين اشترينا أرض من ناس من طمرة وعمرنا. كانت الامم المتحدة تيجي على طمرة تسأل وين اللاجئين وتوزع علينا مؤن وشوادر. ظلوا هيك حوالي سنة. عشنا تحت الحكم العسكري حتى 65 – 1966 تقريباً وكل ما بدنا نطلع على عكا أو حيفا كنا نروح عند الضابط في شفاعمرو نطلب تصريح. كنا ناخذ تصريح لمدة أسبوع أو أسبوعين. صرت اشتغل بعكا بفرن خبز واشتغلت بالبناء في حيفا وحواليها. بال 65 كنت اشتغل بمنطقة بيتح تكفا بالدهان.

جامع بلدنا هبطوه بعد سنتين تقريباً، من التهجير، هو وجامع الدامون، سمعت إنهم طلعوا بسيارات من كفار مسريك وهدموا الجامعين بنفس اليوم. بدهنش يخلوا معالم. وبعدها صاروا يبيعوا حجارة بيوت البلد والحديد وكل شي. واحنا ساكنين هون وبيعتبرونا حاضر غايب».

עדות

אבראהים מחמד אבו אלהיג׳א

אלרויס || 1931

טמרה || 23.3.2013

" הייתי בן 17 ביום שנעקרנו מהכפר. אני זוכר את הכפר בית בית, זוכר כל שכונה. הכפר שכן מזרחית לכביש הראשי. הכביש הזה סללו אותו האנגלים בשנות הארבעים, בהתחלה שמו כורכר שהביאו מאדמת אלדאמון ואחר כך זיפתו אותו. הכפר הכי קרוב לאלרויס היה אלדאמון, וממזרח היו טמרה וכאבול השכנים שלנו.
כל הכפר כמעט היה משפחה אחת, משפחת אבו אלהיג׳א. לכל בית הייתה חצר מגודרת בחזית הבית. לחצר הכניסו את בעלי החיים, הגמל או הסוס. לכל בית היה שטח של כשני דונם. מספר התושבים היה כ-350. רוב הבתים מאבן והיו כמה בתים שנבנו מבטון. לאבא שלי היו שני מבני מגורים, אחד מכאן ואחד מכאן ובאמצע מדרגות שעלו לגג. זה היה גג מעץ, סבך וטיט. בית מקומה אחת. מול כל בית חצר לבקר ולסוסים, מערבית לבית חצר מגודרת לצאן. בגדר היו פתחים עגולים, בכל פתח מקל נעוץ בתוך הקיר משני הצדדים כדי לקשור אליו בעל חיים אם צריך. אני יודע את המיקום של הבית שלנו ביחס למיקום של המסגד. אמנם הבית הרוס והמסגד גם הרוס, אבל אני יודע את המיקום שלו. יש בכפר גם שיחי צבר שעוזרים למקם את הבתים. הצבר הוא בדרך כלל גבול בין החלקות.
בכפר היה מעיין אחד. הכפר היה עשיר במים, ליד כל בית הייתה באר מים פרטית. יותר מאוחר החליטו התושבים לחפור ולבנות באר לכלל הכפר. זה קרה אחרי שהצטרכו לפעמים, כשהיה מחסור במים, הצטרכו למלא מים מבאר אלטירה מערבית לכביש השייכת לאנשי טמרה. לכן החליטו לחפור באר שתספיק גם לעדרי הצאן וגם לצרכים ביתיים. זו הייתה באר לעת הצורך כי רוב התושבים הסתפקו רוב הזמן במי הבאר שליד בתיהם. אני זוכר את אנשי אלדאמון ממלאים מים ממעיין אלרויס אם הייתה בעייה או תקלה במעיין שלהם. הייתי בן 7-8 כשחפרו את הבאר. הם שכרו אדם בשם אבו ראג׳ח, אמרו שהוא בא מהדרום, לא ידעתי מאיפה בדיוק, הוא חפר את הבאר בידיו. אחר כך בנו חדר מעל המעיין עם תקרה ופתח לשאיבת המים. ליד המעיין בנו בריכה

ולידה שוקת להשקיית בעלי החיים. המעיין היה באדמת אבו מאהל. הם הרכיבו גלגל מים מעל פתח המעיין והעסיקו אדם לשאוב מים לאנשים. בהתחלה שואב המים היה אדם שקראנו לו אלזינאתי כי הוא היה מאם אלזינאת. אחר יוסף אלחאג׳ מהמשפחה שלי ואחריו עוד מישהו מהכפר, סאמי אבו חלון, שהמשיך לעבוד גם אחרי שנעקרנו מהכפר, כי במשך כמעט שנתיים, עד 1950, המשכנו לשאוב מים מהמעיין והיהודים לא אמרו כלום. כל מי שביקש מים שילם לפי הכמות או לפי בעל החיים שהשקה. להשקיית גמל יש מחיר, להשקיית סוס יש מחיר ולצאן וכן הלאה. שואב במים קיבל את שכרו בחיטה. כך גם האמאם של המסגד, היה מקבל חיטה תמורת העבודה שלו. לפני שבנו את המסגד היו מתפללים בבית שלנו. האמאם האחרון בכפר היה אלחאג׳ עבד אבו רומי, היה מטמרה, עבר לעבוד במסגד וגר אצלנו.

בכפר לא היה בית ספר, למדנו באלדאמון. זו הייתה החלטה רשמית של מושל מחוז עכו שבית הספר של אלדאמון הוא גם בית הספר שלנו. הכפר שלנו היה קטן. הלכנו ברגל 2-3 קילומטר, לא רחוק. אני למדתי באלדאמון עד כיתה ד׳. רמת הלימוד הייתה גבוהה. בכיתה ד׳ למדתי אנגלית. אני זוכר את הספר "רידר וון" ו"רידר טו". אז ידענו לדבר ולכתוב אנגלית. הלכו האנגלים, היום אנחנו מדברים עברית. לפני גיל בית הספר, למדנו אצל השיח׳ סעיד סבח, הוא מהכפר, היה השיח׳ לפני אלחאג׳ עבד. השיח׳ סעיד פתח בביתו מין גן ילדים, לימד אותנו קוראן. רק הבנים למדו, הבנות לא.

בכפר היו שתי מכולות, מכולת עבד אלמג׳יד שקיר ומכול עלי אלסאלח. הספר של הכפר היה חסן מחמד אלחאג׳. העיתון היה מגיע לכפר כל יום, כיוון שרבים מהכפר עבדו בחיפה, שם קנו עיתון והביאו אותו לכפר. כל יום היו הזקנים מתכנסים וקוראים עיתון. אני עבדתי בחיפה כמה שנים וכל יום קראתי עיתון. שני העיתונים הנפוצים ביותר היו אלדפאע ופלסטין. אך לא היה רדיו בכפר. היה רדיו אחד באלדאמון והיינו הולכים עד לשם כדי לשמוע חדשות לפעמים. למרות שהכפר קטן אך הגיעו אליו קבוצות צוענים שעשו פעלולים ותיאטרון עם ארגז הפלא. כל הילדים היו באים לראות את המופע שלהם.

בקצה אדמת אלרויס הייתה אבן גדולה בצורת מלבן, כינינו אותה אבן אבו אלהיג׳א, זו הייתה סימון הגבול בין אדמות אלרויס לאדמות טמרה. אחרי הנכבה האבן הזאת נעלמה ונדמה לי שנשדדה. היו אנשים שעלו לרגל מאלרויס למכה. הם נסעו ברכבת מחיפה עד מצרים, משם הפליגו באוניה בתעלת סואץ והים האדם, ירדו בנמל ג׳דה, משם על הגמלים למדינה ומשם למכה. תושבי הכפר עבדו בחקלאות. אך בשנות הארבעים המוקדמות, נפתחו מחנות הצבא הבריטי לעבודה וכך גם בתי הזיקוק במפרץ חיפה. רבים הלכו לעבוד וקיבלו שכר נאה. התחילו להרגיש שיש להם כסף. אני התחלתי לעבוד בגיל צעיר. נחשבתי ילד. הייתי אמור לקבל חצי ממה שקיבלו המבוגרים. למזלי הם עשו טעות ושילמו לי שכר מלא. אני זוכר את המשכורת הראשונה שלי בחיים, 9 לירות פלסטיניות ו- 17 גרושים עבור שבועיים. הייתי בן 16. קפצתי משמחה. הגעתי לעבודה כל יום על אופניים. קניתי אותם חדשים ב- 12 לירות פלסטיניות וחצי. דגם פיליפס אסלי.

המח׳תאר האחרון של הכפר היה מחמד רשיד אלסאדק. היו בכפר הרבה בתי הארחה, דיוואן. היה בכפר וועד שיזם פרויקטים. למשל הוא שיזם את בניית המסגד וחפירת באר המים. היו 10-12 משפחות מאלרויס שעברו

לגור בחיפה, הם עבדו וקיבלו שכר, והם תרמו לפרויקטים מכספם. אחרי שסיימתי כיתה ד׳ עברתי גם אני לעבוד בחיפה, במכולת אצל קרובי משפחה וישנתי אצלם. עבדתי 4 שנים בחיפה.

בכפר עבדו בחקלאות וגידלו בעיקר חיטה, שומשום, אבטיחים ובמיה. הנשים היו קוטפות את הבמיה והגברים היו מוכרים אותה בחיפה. חיפה בשבילנו הייתה עיר מרכזית. אדמת אלרויס, יחסית לכפרים אחרים, לא הייתה רחבה מאוד, אבל אדמת אבו אלהיג׳א רחבה. היו לנו אדמות בכפר אלחדת׳ה (חדת׳א). כל אדמת אבו אלהיג׳א רשומה כאדמת ווקף (הקדש מסלמי) ולכן לא שילמנו לטורקים מסים.

עבדתי במחנה צבאי בריטי במשך שנתיים. אחר כך נכבשה הארץ. חיפה נפלה. הטבח בבתי הזיקוק קרה כשעבדתי במחנה. אני זוכר שהיהודים שעבדו במחנה אתנו עשו פתח בגדר המחנה ליד הנגריה. הם פחדו שיקרה להם מה שקרה לעובדים היהודים בבתי הזיקוק. ליתר בטחון פרצו את הגדר. הם אמרו לי שאזהיר אותם אם ארגיש תנועה לא שגרתית. מה שקרה שרכב עבר ליד קבוצת מבקשי עבודה ערבים ליד בתי הזיקוק וזרק עליהם רימון. כמה מהפועלים הערבים נהרגו. הגיעו החדשות לתוך בתי הזיקוק ואז הפועלים הערבים נקמו בפועלים היהודים שם והרגו רבים מהם. אבל אצלנו במחנה לא קרה כלום.

עמדנו באלרויס והסתכלנו לכיוון חיפה. ראינו ושמענו את ההפגזות. יכולנו לזהות איפה נפלו הפגזים כי הכרנו את חיפה טוב. חיפה נפלה ואנחנו עדיין באלרויס, עכו נפלה, גם אלברוה נפל ואנחנו עדיין בכפר. אחר כך כבשו היהודים את תל כיסאן, מערבית לכפר, התל משקיף עלינו ועל עכו, בעת כיבוש תל כיסאן נפצע אחד הצעירים מאלרויס שהיה בעמדת שמירה על התל, וידו נקטעה.

מושל המחוז שלח מסר לאנשי אלרויס, למסור את שלושת הרובים שיש לנו תמורת הבטחה שנישאר בכפר. זקני הכפר התייעצו, היה ויכוח, לא הסכימו והחליטו שלא מוסרים את הרובים. התושבים התחילו לצאת מהכפר לפני שהישראלים תקפו אותו. אני זוכר את היום הזה. היה איש אחד שהיה בעד כניעה ומסירת הרובים, הוא אלחאג׳ אמין שקיר, וכל השאר היו נגדו. יצאנו לכיוון ח׳לת אלשריף, כ- 300 מטר מהבתים, נשארנו בין העצים. כל הכפר כמעט יצא באותו יום. כולנו שמענו על דיר יאסין, חיפה, חוואסה ובלד אלשיח׳ ועל הטבחים שהיו בהם. איש זקן אחד סירב לצאת מהכפר, הוא מחמד חסין אבו ח׳ליל, נשאר בכפר ולא שמע לקריאות האנשים שיצא איתם, הוא אמר תלכו ואני אבוא אחר כך. אחרי כמה ימים, חזרו הבנים שלו לחפש אותו ומצאו אותו מת, ככל הנראה ירוי, בתוך מערה. קברו אותו ליד בית הקברות. הקבר שלו קיים וידוע כקבר השהיד(החל).

הגענו לכוכב, אחר כך לשעב. אני זוכר שאני ואחי רכבנו על סוס, באנו לכפר כדי לקחת דברים מהבית, עברנו דרך אלדאמון, אלדאמון היה ריק אך היו כמו צעירים ששמרו ליד המעיין, הגענו לאלרויס, לקחנו חפצים מהבית ויצאנו. כשהגענו לח׳לת אלשחנה, ליד מיעאר, בדרך לסח׳נין, ראינו את היהודים מגיעים מדרום, נכנסו לכפר אלרויס, אחר אלדאמון ומשם עלו לכיוון מיעאר. זה היה כמה ימים אחרי שעזבנו את הכפר. אני טאחי הגענו לשעב. פתאום שמענו ירי בכפר מיעאר על הגבעה מעלינו. יצאנו משעב לכיוון מג׳ד אלכרום. נשארנו במג׳ד אלכרום, בחוץ בין העצים כמעט חודש. המשכנו לנחף. הישראלים כבשו את נחף ואנחנו עדיין שם.

הרגו ארבעה אנשים כדי להפחיד את הכפר. אחר כך המשיכו למג׳יד אלכרום שם רצחו עוד גברים. יצאנו מנחף לכיוון ירכא, אלרויס ואז לטמרה. האח שלי היה כבר בטמרה. האיש שמסר את טמרה ליהודים קראו לו אחמד חמיד. הוא אמר לאחי שירשום את כולנו כתושבי טמרה כדי לקבל תעודת זהות ישראלית. כך היה. הגענו לטמרה והניירות שלנו היו מוכנים. גרנו באוהלים, אחר כך בצריפים, ואחר כך קנינו אדמות מאנשים מטמרה ובנינו כאן את הבית שלנו. חיינו תחת שלטון צבאי עד 1966 בערך. אסור היה לצאת מטמרה בלי אישור מהמושל הצבאי בשפרעם. קיבלנו אישורים לעבודה ואני עבדתי בהתחלה במאפיות ואחר כך בבניין בחיפה, עכו ואף פתח תקווה.

את המסגד של הכפר הרסו כשנתיים אחרי שעזבנו את הכפר. באותו יום הרסו את מסגד אלדאמון. יצאו ברכבים מכפר מסריק והרסו את שני המסגדים. לא רוצים להשאיר סימנים בשטח. הרסו את הבתים שלנו ומכרו את האבנים לכל מי שרצה לקנות. אנחנו גרים כאן ליד הכפר אך מתייחסים אלינו כאל נוכחים נפקדים".

الأخوة: الحاج إبراهيم والحاج خليل والحاجة لطفية أبو حميد أبو الهيجا قرب عين الرويس ، 2012

האחים אברהים, לטיפה וח׳ליל אבו חמיד אבו אלהיג׳א ליד מעיין אלרויס. 2012

ذاكرات الرويس

זוכרות את אלרֻויס

Remembering al-Ruways

www.zochrot.org

ذاكرات
זוכרות
Zochrot